

o aktivistični "ideji" in njenem zlomu v zgodovinski praksi — zaradi svoje historične enkratnosti ne more veljati za bistveno last literarne vede v celoti, pa tudi ne njenih posameznih predstavnikov; da pa je prav na sledi tega vprašanja odkrival tudi takšna razmerja, ki so za današnjo literarno vedo še zmeraj bistvena in odločilna.

Marija Mitrović

DUŠAN PIRJEVEC IN LITERARNA ZGODOVINA

V ustaljenih in posplošenih ocenah Pirjevčevega znanstvenega dela je poudarjena bistvena zarez med njegovimi zgodnjimi, na marksizmu zasnovanimi, ter poznejšimi študijami, ki imajo izhodišče v fenomenologiji, heideggerjanstvu ali pa strukturalizmu. Zareza med zgodnjo in poznejšo fazo je globoka, premik se dogaja v začetku šestdesetih let; iz tradicionalnega postane Pirjavec moderni raziskovalec literature.

Kako funkcionira ta stereotip na področju Pirjevčevega pojmovanja literarne znanosti?

Brez večjih naporov lahko ugotovimo, da tudi na tem področju, vsaj na zunaj, obstaja razlika in zarez: do srede šestdesetih let se Pirjavec intenzivno ukvarja s problemi literarne zgodovine, potem pa se osredotoči na literarno znanost/vedo ali znanost o umetnosti. Vprašanje je seveda, ali tej zamenjavi terminov sledi tudi temeljita zamenjava koncepta preučevanja literature. Ali je Pirjavec, potem ko je zamenjal naziv, izbral popolnoma novo, dotedanjemu pojmovanju literarne zgodovine nasprotno, čisto interpretacijsko stališče, ali pa tudi novi pojem "znanost o umetnosti" vsebuje osnovne postulate, ki jih je zahteval od zgodovine književnosti?

Čeprav se nam danes zdi, da je osnovni Pirjevčev prispevek literarni znanosti zajet v njegovih študijah o slovenski moderni, evropskem romanu in načelnih problemih literarne znanosti, ne smemo spregledati niti njegovih spisov o tehnologiji ustvarjanja literarne zgodovine. V nekaj več kot enem desetletju (1954 — 1966) je objavil naslednje tekste s tega področja: *Ob razmišljanjih o slovenski literarni zgodovini* (1954), *Taine in njegova Filozofija umetnosti* (1956), *Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848 — 1895* (1957), *Zgodovina slovenskega slovstva, I. knjiga* (1957), *V odgovor in premislek* (1958), *Ideje, ocene in metoda* (1959), *O nekaterih sodobnih vprašanih slovenske literarne zgodovine* (1960), *Besedna umetnina* (1966) — okrog 250 strani tekstov, ki se ukvarjajo z naravo in metodami literarne zgodovine. Entuziazem, znanje, znanstveni in polemični ogenj, ki ga je vnašal v ocenjevanje nekaterih takrat objavljenih zgodovin slovenske književnosti (predvsem prve knjige Matičine izdaje ter Slodnjakove nemško pisane slovstvene zgodovine), kakor tudi široko in globoko poznavanje empiričnega nivoja oziroma literarnozgodovinskega gradiva, vse to potrjuje, da so bila literarnozgodovinska vprašanja za Pirjevca takrat vprašanja prve vrste, da jim je posvečal ogromno časa in pozornosti. Po intenziteti se lahko merijo s tematiko moderne ali pozneje romana in načelnih vprašanj znanosti o umetnosti.

Leta 1968 je izšla posebna dvojna literarnoteoretična številka Problemov s Pirjevčevo študijo *Uvod v vprašanje o znanstvenem raziskovanju umetnosti*. Že iz tega, kakor tudi iz poznejših naslovov njegovih študij (*Možnosti in nemožnosti leposlovnih znanosti*, 1970; *Znanost o*

umetnosti, 1970; *Nauka o književnosti*, 1973; *Vprašanje strukturalne poetike*, 1972; *Strukturalna poetika in literarna znanost*, 1973) je razvidno, da je od takrat dosledno uporabljal le oznako "znanost o umetnosti" ali "literarna znanost" in nikoli več "literarna zgodovina". (Naj v oklepaju omenim vsekakor nebistven, a vendarle po svoje zanimiv podatek: ravno tega leta, 1968, je v Beogradu začela izhajati nova literarnozgodovinska revija *Književna istorija*. Takoj po izidu prve številke je Pirjevec v pismu redakciji podprl programsko koncepcijo literarne zgodovine, ki je bila objavljena v prvi številki revije.)

Tukaj se nam zastavlja vprašanje: ali je kljub vsem transformacijam, ki jih je Pirjevec doživljal, kljub različnim vplivom, ki so delovali nanj, vendarle mogoče vzpostaviti neko generalno linijo razvoja, ki je zanj ves čas značilna in zaradi katere takoj spoznamo njegove tekste ne glede na to, kdaj so bili napisani? Spričo tega, da je o literarni zgodovini pisal temeljito in zagnano več kot eno desetletje, se je vsekakor treba vprašati: ali se je res vse to izbrisalo, poniknilo in porazgubilo pod vplivom in pritiskom modernih spoznanj, nagnjenih bolj k sinhroniji?

Dušana Pirjevca so od samega začetka pritegovala načelna vprašanja, npr. kaj naj bi bila literarna zgodovina, kaj je njen predmet, katere metode so zanj najbolj primerne. Vendar je bila pozornost bralcev in kulturne javnosti usmerjena drugam: h konkretnim kritičnim pripombam. Ravno s temi se je Pirjevec vsekakor zameril celotni slavistiki: kritična ostrina pri ocenjevanju knjig, ki so jih pisali takratni najuglednejši literarni zgodovinarji, mu ni mogla prinesiti priznanja. Nasprotno: ker takrat še ni imel niti doktorata in ni bil v službi na fakulteti, bi mu takšno pisanje — v drugačnih političnih razmerah — moglo celo onemogočiti univerzitetno kariero. To, da se je zgodilo ravno obratno (Anton Slodnjak, redni profesor, je moral zapustiti katedro in univerzo), pove več o tej dobi sami kot o Pirjevcu in njegovi kritiki. V poznejših variantah svoje literarne zgodovine, predvsem v tisti, ki je izšla pod naslovom *Obrazi in dela slovenskega slovstva* (1975), je Slodnjak precej reducirал veljavo nacionalne zgodovine kot izhodišča za literarnozgodovinsko periodizacijo, torej je sprejel eno bistvenih Pirjevčevih pripomb in jo vgradil v svoje delo. Ko Pirjevec na začetku svoje kritike nemške izdaje Slodnjakove *Zgodovine* utemeljuje svoja izhodišča in namen, se že tudi zaveda posledic, ki jih bo trpel kot kritik: "...s kritikom si človek kaj hitro nakoplje celo kopo očitkov, ki so včasih neprimerno bolj trdovratni in se zdijo publiki neprimerno usodnejši kot pa najbolj grobe napake obravnavanega dela. Tak odij je posledica nenavadnih pojavov v našem kulturnem življenju, hkrati pa seveda ne gre pozabiti, kako velja na Slovenskem posebna asociativna logika, zaradi katere priključje beseda *kritika* v spomin običajno besede *krí*, *krivica*, *kriminal*" (*Ideje, ocene in metoda*, Naši razgledi 1959, str. 135).

Iz prvega Pirjevčevega teksta, ki se ukvarja z vprašanji literarne zgodovine, je treba citirati naslednji stavek: "Literarna zgodovina je spoznavna aktivnost, a njena upravičenost in njen posebni pomen sta skrita v vrsti značilnosti in funkcij njenega predmeta, se pravi literature, ali splošneje: v značilnostih in funkcijah umetnosti" (*Ob razmišljanjih o slovenski literarni zgodovini*, Naša sodobnost 1954, str. 286). Tudi v tekstu *Besedna umetnina*, zadnjem v vrsti tekstov, v katerih še teče beseda o literarni zgodovini, beremo stavek, ki pove isto kot pravkar navedeni. Tokrat se stavek glasi: "Vsako literarnozgodovinsko preučevanje se opira na čisto določeno pojmovanje bistva literarnega dela" (*Jezik in slovstvo* 1966, str. 205). Pirjevec torej dosledno usmerja pozornost na predmet preučevanja, literarno delo, ne pa na zgodovino kot disciplino, utemeljeno na diahroniji. Ideja zgodovine literature ni pri

njem niti za trenutek mišljena kot serialna razvrstitev literarnih del, niti ne zgolj kot kronologija in periodizacija. Zgodovina je samo stopnica na poti k spoznanju individualnega ustvarjalca in konkretnega literarnega besedila; mišljena je kot "notranja" zgodovina (v Wellekovem pomenu).

Kot danes že vemo (naj kot oporo navedem vsaj zbornik *Teorija istorije književnosti*, SANU, Beograd 1986), so petdeseta in šestdeseta leta tako pri nas kot po svetu zaznamovana z izrazito krizo pojmovanja in ustvarjanja literarne zgodovine. Kot tudi tolikokrat pozneje, se je Pirjevec že v petdesetih letih najprej lotil ravno tistega fenomena, ki je doživljal svoj konec oziroma "smrt". Večkrat je poudaril, da je "zlata doba" literarne zgodovine minila, a ne zato, ker bi njeno delo bilo končano, temveč "zaradi notranjih zvez med metodo in filozofskim nazorom ter splošnim pojmovanjem umetnosti". Izhod iz krize je možen, če se zgodovinarji soočijo "z vrsto bistvenih načelnih problemov". Kot prvo, kar je čimprej treba spremeniti oziroma ukiniti, omenja Pirjevec "vzgojno učinkovitost". Zgodovina književnosti si ne more domišljati, da ji je cilj "vzgajanje". To takoj povzroči blokado, ki literarno znanost odtegne od znanstvenih rezultatov.

Druga nevarnost, ki se ji je nujno treba izogniti, je zasnovanost literarne zgodovine na pozitivizmu kot edini metodi raziskovanja. V tekstu *Talne in njegova Filozofija umetnosti*, ki je nastal kot odmev na zapoznani prevod klasičnega Tainovega dela, poudarja, da je Talne literarni zgodovinar le takrat in le toliko, kolikor mu uspe prodreti preko podatka in za podatek, in le takrat, kadar mu uspe zavzeti načelni odnos do predmeta, s katerim se ukvarja zgodovina literature. Tudi pozneje se je Pirjevec vedno upiral literarnim raziskavam, katerih naloge so bile le drobno faktografske. V trenutku, ko je pozdravil Tainovo študijo, v njej ni kot zgled postavil pozitivistične, temveč antipozitivistične prvine: princip "globokega razumevanja", "načelnega naziranja o predmetu literarne znanosti", pronicavega in ne samo pazljivega branja. Po Pirjevčevem mnenju naj bi se raziskovalec nenehoma vračal k naravi in karakterju fenomena, s katerim se ukvarja. Že takrat pledira za odkrivanje globinskih modelov v literaturi, ki naj pokažejo "potek, rast in spremembe literature" (Naša sodobnost 1956, str. 578).

Dva Pirjevčeva najobsežnejša in najbolj polemična teksta sta nastala kot oceni konkretnih literarnih zgodovin: leta 1957 kritika prve knjige Matičine *Zgodovine slovenskega slovstva* (njeni avtorji so: A. Gspan, L. Legiša, M. Matičetov, B. Merhar, F. Tomšič, M. Rupel), in leta 1959 vsaj prav tako temeljita kritika Slodnjakove *Geschichte der slowenischen Literatur*. Današnjega bralca najprej presenetiti kritikova želja po izpisovanju lastne literarnozgodovinske sinteze. Obe kritiki vsebujeta namreč Pirjevčeve lastne, argumentirane sintetične študije o slovenski literarni preteklosti. Empirija, ki jo tukaj prezentira kritik, naj pokaže, da sam ne pozna podatkov nič manj natančno ali v manjšem obsegu kot avtorji *Zgodovine*: s tem že pove, da so podatki kot osnova literarne zgodovine nujni, da pa ne morejo zadostovati in sami zase obroditi zrele sadove. Pirjevec je izredno oster, ko odklanja zgodovino kot vrsto nekomentiranih podatkov, še bolj pa primere, ko "raziskovalec postane žrtev intuicije, saj je ta lastnost takšna, da svojega lastnika neopazno, zato pa v hipu zavede daleč stran od objektivne resnice v svet nedokazanih in praznih, čeprav na prvi pogled blestečih domnev in kombinacij". Slabo je, če se preučevalec ustavi ob podatkih, če ne vidi, kaj se za njimi skriva, še slabše pa, če jih ne upošteva.

Zgodovino nacionalne literature pojmuje Pirjevec kot možnost zelo potrebne nacionalne afirmacije. Ob nemški izdaji Slodnjakove zgodovine se odloča za obsežno oceno predvsem zato, ker se mu zdi, da

Je ta možnost stvarne nacionalne prezentacije tokrat premalo dojeta in uporabljena. Po drugi strani pa očita Slodnjaku: "...zaradi premočne čustvene navezanosti na princip nacionalnih sil se je pripetilo, da je avtor nekatere teh sil preveč poudaril, jim dal preveliko mero pomembnosti in usodnosti" (Naši razgledi 1959, str. 219). To se predvsem kaže pri Slodnjakovi periodizaciji.

Čeprav je bil Pirjevec v petdesetih letih še marksist, ki je upošteval pozitivizem, ne da bi se z njim v celoti zadovoljil, se je vendarle že takrat upri družbenozgodovinskim "okvirom" kot obveznim uvodom v vsako poglavje zgodovine. Takšni "okviri" nimajo nobenega smisla, posebej če so nastali kot gole kompilacije. Pirjevec je proti redukciji literarnega dela na njegove vzroke in vplive, ne verjame v determinizem, ki je bil tako značilen za pozitivizem in marksizem. Še bolj je zanimivo dejstvo, da je že leta 1959 zahteval zgodovino literature kot "specifično literarno" znanost in odklanjal uvajanje "splošno kulturne ali pa splošno politične" zgodovine v literarno.

Ko zaključuje kritiko prve knjige Matičine *Zgodovine*, poudari: "Iz vsega je razvidno, da so napake predvsem tam, kjer bi morala živa misel podatke oživiti, ko bi bilo treba pokazati razvojne zakonitosti, medsebojne odnose pojavov, mehanizem dogajanja, ko bi bilo treba posamezne pojave in dejanja analizirati ter oceniti, odkriti njihove prave vzroke in opisati njihove učinke" (Naša sodobnost 1957, str. 650). Ko pa končuje kritiko Slodnjakove *Geschichte*, opravičuje svojo ostrino s tem, ker se mu zdi, da na podlagi te zgodovine in njene kritike lahko "pokaže, kakšno naj bo sodobno raziskovanje literarne umetnosti in zgodovine književnosti". Nato še doda: "Zastavlja se torej vprašanje o bodočnosti osrednje vede naše slavistike. Pričujoča kritika je nastala iz prepričanja, da sodobni raziskovalec ne more niti po poteh, po katerih se je odpravil Slodnjak, niti po stezjah, kjer se trudi večina naše oficialne literarne zgodovine" (Naši razgledi 1959, str.290). Moti ga razsipanje energije in prostora pri preučevanju nebitvenih drobnarij ter, po drugi strani, nemožnost sinteze in premišljevanja o tem, kaj je za literaturo bistvenega pomena.

Naslednjega leta (1960) v tekstu z naslovom *O nekaterih sodobnih vprašanjih slovenske literarne zgodovine* našteva vrsto pomanjkljivosti pozitivizma, duhovne vede, sociološke analize ter interpretacije in se zavzema za prepletanje sinhrono in diahrono analize dela: "Če hoče torej literarna zgodovina ravnati v skladu z naravo predmeta, ki ga raziskuje, ne sme zaiti niti v subjektivizem in ahistoričnost interpretacijske metode, niti ne more več vztrajati pri tistih enostranskih in pomanjkljivih načelih, ki so značilna za pozitivizem" (Jezik in slovstvo 1960/61, str. 5).

Že od kritike Slodnjakove *Geschichte* (1959) srečamo pri Pirjevcu poleg oznake "literarna zgodovina" tudi sintagmo "raziskovanje literarne umetnosti". Nova, še zelo deskriptivna oznaka se pojavi v trenutku, ko v literarno znanost vdre poleg analize literarnih del še cela vrsta drugih disciplin, kot so psihologija, etnologija, arheologija, komparativistika. V tekstu *O nekaterih sodobnih vprašanjih slovenske literarne zgodovine* Pirjevec že uvaja oznako "znanost o književnosti", to pa je tista znanost, ki se ne bo zadovoljila s sinhronimi in diahronimi analizami, temveč bo vpeljala tudi "primerjalne raziskave".

Iz dosedanje obravnave je jasno, da je za Pirjevca zgodovina književnosti postopoma postajala znanost o književnosti, s tem da se ni toliko spremenila osnovna zahteva, ki jo je postavljala tej disciplini (vedno ima v mislih specifično literarnega besedila in njegovo bistvo), temveč so se bolj širile discipline, na katere se mora znanstvenik opreti, če naj bo

njegovo delo uspešno in svojemu predmetu primerno. Literarna veda/znanost o književnosti je širši pojem: zajema metode in rezultate več znanstvenih disciplin, med katerimi vsekakor ima važno mesto literarna zgodovina.

V študijah, ki so nastajale po letu 1968, se je Pirjevec ukvarjal predvsem s tistimi problemi, do katerih so ga pripeljale zahteve po oblikovanju literarnozgodovinskih principov: v ospredju je narava samega predmeta literarne znanosti, torej literarnega dela kot takšnega. V estetiko in filozofijo literature ga je — lahko rečemo tudi tako — pripeljalo ukvarjanje s temeljnimi zahtevami literarne zgodovine, ki jo je v zgodnjem obdobju imel za "osrednjo vedo slavistike".

A tudi takrat, kadar obravnava določene aspekte temeljne znanosti o umetnosti — estetike, je zanj zelo značilno poseganje v genezo obravnavanega pojava. Ko torej išče bistvo znanosti o umetnosti, bistvo literarnosti literarnega dela, bistvo romana in podobno, je njegov pogled usmerjen v temelje teh pojavov, in sicer tako, da je kronologija kot pojasnjujoči kod zgodovine literature vedno na delu. Čeprav ni nikoli pristal na kronologijo kot temelj zgodovine, čeprav ni nikoli pristal na "mitsko perspektivo" zgodovine književnosti (ta termin uvaja M. Solar v tekstu *Ideja povijesti i povijest književnosti*) in je bil v izrazitem in nenehnem sporu z zgodovinarji slovenske literature, je v svoj koncept znanosti o umetnosti poleg literarnoteorične logike vnašal tudi logiko zgodovine literature. Geneza fenomena in obravnavanje njene narave ter njenega pomena za današnjo znanost je temelj tako Pirjevčevih zgodnjih kakor tudi poznejših študij o literaturi in literarni znanosti.

Jaroslav Skrušný PIRJEVČEV EPISTEMOLOŠKI OBRAT

Sodim v vsekakor srečno generacijo študentov ljubljanske komparativistike, ki je Pirjevčev seminar obiskovala v drugi polovici šestdesetih in na začetku sedemdesetih let, v času torej, ko je profesor Pirjevec konsekventno domislil in izvedel svoj znameniti epistemološki obrat o literaturi. Odločilna za prelom s tradicionalno literarno vedo je bila njegova zastavitev vprašanja o kompetentnosti znanstvenega raziskovanja umetnostnih pojavov glede na sam predmet raziskave: prav na tej točki je Pirjevec vzpostavil radikalno diferenco med hermenevtičnima nivojema, ki jima pripadata umetnostni in znanstveni diskurz. Če je na eni strani za znanost odločilno razumevanje resnice na način *veritas*, se pravi kot *adaequatio intellectus ad rem*, je na drugi strani umetnost zavezana resnici kot *alethei*, se pravi prevajanju iz skritosti v neskritost na način *poiesis*. To pa hkrati že pomeni, da prihaja v umetnosti v resnico nekaj, kar se lahko uresniči samo na način umetnosti, kar je dostopno samo poetskemu izrekanju resnice, in je potemtakem nedostopno vsakemu drugemu govoru, torej tudi (literarni) znanosti. Znanost o umetnosti je kajpada še naprej mogoča, legitimna in utemeljena, vendar zgolj na njej sami pripadajoči hermenevtični ravni, ki pa nujno pušča zunaj svojega horizonta prav tiste razsežnosti umetniškega dela, po katerih je to delo prav *umetniško* in ne kakršnosibodi izrekanje resnice, nedostopna ji ostaja prav *umetniškost* lastnega predmeta raziskave. Dušan Pirjevec potemtakem ni uknil literarne znanosti, odrekel ji je samo kompetenco, da bi se relevantno izrekala o poeziji bitno pripadajočih določilih, ki